

SZEMLE

Thomas Keiderling, *Aufstieg und Niedergang der Buchstadt Leipzig, Beucha-Markleeberg*, Sax Verlag, 2012, 208 p.

Thomas Keiderling, a lipcsei egyetem könyvtártudományi tanszékének oktatója, jelen munkájában azt a meglehetősen összetett problémakört vizsgálja történetileg, mi tette Lipcsét „könyvváros”-sá, mi teszi különlegessé Lipcsét a többi könyvkiadással, -nyomatással és -terjesztéssel, könyvvásárokkal foglalkozó város között.

Bevezetésében a „könyvváros” [a „Buchstadt” szó szerinti fordításban] meghatározás kritériumait (a kiadói könyvesboltok száma, a kiadók termelékenységének számszerű nagysága, a lipcsei nyomdaipar szerepe és súlya, valamint a lipcsei könyvvásárok) veszi sorra, és mivel ezekben nem találja meg Lipcse egyediségét, különlegességét, arra a következtetésre jut, hogy Lipcse központi elhelyezkedéséből eredő logisztikai szerepe az a döntő faktor, amely erre a kitüntetett névre predesztinálta a várost.

A könyv nagyobb fejezetegységei kronológiai sorrendben kísérik végig a lipcsei könyvszakma fejlődéstörténetének etappjait, az első fontosabb periódustól, a kb. 1618-tól kb. 1800-ig tartó kialakuláson át, az 1800-tól 1871-ig tartó következő jelentős szakaszig, amikor Lipcsének, mint a könyves szakma egyik európai központjának virágkora tehető. Az I. világháború kitörésétől, 1914-től 1943/45-ig vette kezdetét a weimari köztársaság különböző gazdasági kríziseivel együtt a könyves ipar hanyatlása, a következő korszak Lipcse 1943. december 4-ei szétbombázásával kezdődött, a szocialista éra, melynek végét 1995-ben jelöli

meg a szerző, aztán betetőzte ezt a folyamatot. A német egyesítés, 1990 után bekövetkező piacgazdaság decentralizálta a könyves szakmát, Lipcse vezető szerepe végérvényesen megszűnt.

A nyomdászat és a könyvkereskedelem térhódítása a dél-német városokhoz képest némi késéssel kezdődött meg Lipcsében. A könyves iparágak fejlődésének Lipcsében is nagy lökést adtak az 1470-es évektől kezdve évente háromszor megrendezett könyvvásárok. Erről tanúskodnak többek között a könyvtermést bemutató katalógusok. Az anyanyelven, tehát németül való könyvnyomtatás számszerű megugrásában, rohamos növekedésében döntő szerepe volt a reformáció terjedésének. A 16. századra tehető Lipcsében a nyomdászok és a kiadók tevékenységének különválása. A 17. század a háborúk, járványok, a lakosság megfogyatkozásának, területek elnéptelenedésének, a hanyatlásnak, ugyanakkor a könyves iparág területén a modernizációnak is az időszaka volt. A 30 éves háború Lipcsét is súlyosan érintette mind gazdaságilag, mind szociálisan. A rivalizálás a könyvszakmában Frankfurt am Main és Lipcse között a háború után még mindig fennállt, a vezető szerep előbbié volt. Azonban Lipcse hamarosan behozta hátrányát az egyre inkább elterjedő cserekereskedelem és a könyvvásárok révén. Kiemelkedő Lipcse úttörő szerepe abból a szempontból, hogy 1650-ben itt jelent meg a világ első napilapja, az *Einkommende Zeitungen*. A reformáció és mind inkább a német nyelven nyomtatott könyv elterjedése révén Frankfurt és Lipcse vetélkedéséből végül utóbbi került ki győztesen, a 18. század végére Lipcse könyvvásárai voltak a leglátogatottabbak és legprofesszionálisabbak, megrendezésük időpontjait is a legop-

timálisabbra szabályozták. A 18. század átmeneti időszak volt a feudális-rendi korajuk és a polgári megújulás korszaka között. Ekkor nem csak a politikai és szociális feltételek változtak meg, hanem a nyomtatási technikák megújulása mellett az olvasók magatartása is. 1800 körül a nyomtatott könyvek 96 százaléka már német nyelvű volt. Ezt a korszakot tartják az első olvasási forradalom korának is, az olvasni tudó és rendszeresen olvasó rétegek már nemcsak egyházi jellegű nyomtatványokat, hanem Till Eulenspiegel, Hans Sachs és más fikcionális történeteket, enciklopédiákat, világrónikákat, naptárakat, orvosi könyveket, röplapokat és újságokat is olvastak. A francia forradalom után jelenik meg a szerzői jogvédelem fogalma szoros kapcsolatban a nyomdaprivilegiummal.

Az 1800 és 1871 közötti évek az az időszak, amelyben ténylegesen Lipcse a „könyvváros”-sá vált. Ennek alapját számos nyomdatechnikai újítás (a gyorssajtó feltalálása, a gőzgépek használatának bevezetése) vetette meg. Így vált lehetővé a nyomtatványok nagy számban és olcsón való előállítását. Ezek után következik a kötetben a lipcsei könyves vállalkozói elit néhány alakjának, majd a szakma alakuló érdekképviselőinek (elsősorban az 1825-ben alapított Német Könyvkereskedők Tözsdeegyletének) bemutatása. A helytörténetek számára is érdekességgel bír a könyves szakmák városbeli elhelyezkedésének felvázolása, a Latin negyedtől, az egyetem környékétől a 19. század végére a felgyorsuló iparosodás következtében a könyvek előállításához szükséges számos társszakma, a nyomdák, kiadók, üzletek, könyvkötők, betűöntők és a papírgyártók stb. számszerű és folytonos növekedése az ún. Grafikai negyedbe koncentrált az egész iparágat és az ehhez kapcsolódó üzleti, vállalkozói szférát.

A 19. századi részhez egy aprócska kiegészítés kívánkozik magyar szempontból. Lipcse az 1850-es években több magyar írónak nyújtott menekülési helyet és alkalmat a publikálásra. Itt a kiadói helyzet liberálisabb volt, és több lehetőség is adódott könyvkiadásra, mint a Bach-rendszer szigorúan ellenőrzött Magyarországon. Lipcsében élt is, és itt jelent meg

más magyar szerzők (Somssich Pál, gróf Mailáth Kálmán) mellett például Horn Ede több kötete.

Az olvasó betekintést nyerhet a lipcsei bizományos könyvkereskedelem működésének legapróbb részleteibe, melynek színtere az ún. „Lipcsei tér” volt, ahol a bizományosok ügyfeleik, megrendelőik közti közvetítő munkájukat végezték. 1842-ben megalapították a „Megrendelő intézet”-et a rendelések folyamatos és gyors intézése céljából, tehát ekkor az egész országban minden könyv megrendelése és szállítása ezen a lipcsei közvetítőn keresztül történt. Ugyanis ekkor már a nagy volumenű könyvrendelések nem szorítottak kizárólag a könyvvárosok idejére, hanem folyamatosan kellett velük számolni és az azzal járó papírmunkát, számlák kiállítását és könyvelését, valamint a könyvek szállítását szervezeten, hibátlanul és gyorsan végezni. E feladatok megkönnyítésére nagy raktárak és speciális pályaudvarok épültek Lipcsében. A könyvrendelés útját a részletekbe menő leírások mellett ábrák, táblázatok szemléltetik.

A 19. században rövidebb-hosszabb ideig más városok (Berlin, Stuttgart, Bécs) is említettek bizományos könyvkereskedelmi központokként, de Lipcse mindvégig megőrizte vezető szerepét, sőt az egész világra kiterjesztette működését. Ennek a fejlődésnek csúcspontja, megkoronázása a Német Könyvkereskedők Háza 1888-ban elkészült német neoreneszánsz stílusú épületének átadása volt. A megnyitó ünnepség ismertetése után Keiderling részletesen bemutatja és elemzi a díszterem „Lipcse a német könyvkereskedelem központja” címet viselő üvegablakát, melyen a nőalakok a többi német város Lipcséhez való alárendelt viszonyát jelelik meg.

Az 1871 és 1909 közti évek a folyamatosan növekvő könyves szakma szükségszerű centralizációját és koncentrációját hozták. Mindezeket a folyamatokat a leíró szövegben és ezen kívül különféle grafikonokon is bemutatja a szerző. A kötet szélesebb kitekintésű korrajzához hozzátartozik annak a ténynek a leszögezése is, hogy az olyan leggazdagabb könyvkiadó családok, mint a Brockhaus vagy a Meyer – gyakran házasságok révén – szoros kapcsolatban álltak

a bankár-, illetve politikusi elittel. Az 1914-ben Lipcsében megrendezett nemzetközi könyvszakmai és grafikai kiállításnak (Bugra) az I. világháború kitörése vetett véget.

Ha Lipcse sajtótörténeti szerepének felvázolására is lett volna mód, feltétlenül ki kellett volna térni olyan több évtizedig létező, sőt nem ritkán évszázadon is átnyúló, korszakos jelentőségű, Lipcsében nyomtatott periodikumra, mint amilyen többek között a *Blätter für literarische Unterhaltung* (1826–1898), a kezdetben Lipcsében megjelenő *Grenzboten* (1841–1922), vagy az *Illustrierte Zeitung* (1843–1944) volt. Legtöbbször azonban csak az 1835 óta hetente kiadott, szigorúan szakmai *Börsenblatt* került említésre. A könyves Lipcse virágkorát az I. világháborúig bemutató első nagyobb fejezet végén Thomas Keiderling a „könyvváros” szó előfordulását vizsgálja történetileg, a többes számból „könyvek városa” először az 1930-as években találja ilyen formán említve az általa a kötet címéül választott szót. A fejlődés szerves része az 1912-ben alapított Deutsche Bücherei, mely nemzeti könyvtári feladatokat látott el. Említést érdemel mindemellett a könyvtudomány egyetemi tantárggyá válása is az 1930-as évek közepétől, mely a sajtótörténet oktatásával kezdődött.

Az I. világháború okozta számos probléma (gazdasági válság, szociális problémák, az 1920-as puccs) mélyen érintette a lipcsei könyves szakmát is, erről részletekbe menően olvashatunk a második rész elején. Már az infláció, majd a hiperinfláció is megrengette a könyv-várost, bár a 20-as évek közepétől történtek kísérletek a helyzet konszolidálására, de az 1929. október 25-ei fekete csütörtök, majd az ezt követő világgazdasági válság aztán megnyitotta az utat Hitler hatalomra jutásához. 1933 elejétől megkezdődött a Harmadik Birodalomban az egész művészeti, tudományos és kulturális élet átalakítása, aminek praktikus következményei a lipcsei könyves szakmát is érintették, és annak nemzetközi elszigeteléséhez vezettek. A zsidó tulajdonú vállalatok árszámítása sok cég megszűnését eredményezte, a cenzúrát is hamarosan bevezették, majd 1933

májusától Berlinben és más egyetemi városokban elkezdődtek a könyvégetések.

Lipcse, a könyvváros bukásának második szakasza 1943/45-től 1995-ig tartott. Szívsvörítő, ahogy Keiderling dokumentarista precizitással bemutatja Lipcse 1943. december 3-áról 4-ére virradó éjjelen bekövetkezett bombázásának minden részletét. Ehhez hasonlót csak W. G. Sebald *Légi háború és irodalom* című esszékötetében olvashatunk több német város lerombolásáról. Keiderling pontos adatokat közöl a bombázásokról és azok következményeiről, a megsemmisült ingatlanok és értékek számáról, beleértve természetesen a könyv- és papírraktárakat, valamint Lipcse embervesztéseit. A könyves „branche”, de főleg a közvetítő könyvkereskedelem rendszerének olajozott működése először a városba bevonuló amerikaiak fennhatósága, majd a szovjet zónához való tartozás ideje alatt már nem volt helyreállítható. Először a Tözsdeegyesület leányvállalatának létrehozataláról folytak tárgyalások az amerikai hatóságok és a könyves szakma kiválasztott képviselői között, de 1945. június 29-én az egész megszállási övezet átkerült a szovjetek kezébe. Ezután tisztogatási akciók kezdődtek, két millió kötet került elkobozásra, az újonnan létrehozott kiadó szovjet vezetéssel csak klasszikus orosz és szovjet, valamint politikai irodalmat tervezett megjelentetni. Nyugaton eközben Frankfurtban, Münchenben és dél-német városokban fejlődött tovább a könyvesipar. Lipcsében először 1946-ban rendeztek újra könyvvásárt, 1947-től 1974-ig ez aztán évente kétszer, ősszel és tavasszal zajlott. A szovjet megszállási övezetben szovjet katonai vezetés volt érvényben, és irányította a magán cégek kisajátítását, állami tulajdonba vételét. Bár a háborús bűnösnek, illetve náci-szimpatizánsnak tartott kiadó- és cégtulajdonosok száma kicsi volt, sokan (például F. A. Brockhaus, Otto Harrassowitz, Gustav Kiepenheuer, Ph. Reclam jun.) a romló feltételek (papírhány, központosítás) miatt Nyugatra távoztak, és ott folytatták tevékenységüket. A központosítás, a vállalatok összevonása egy mamutcéggé, folytatódott, a mindenre kiterjedő előcenzúra olyan szigorú volt, mint amilyen még a náci rendszerben sem.

Az enyhülés (1953–1956) éveiben a desztalinizáció a keleti blokkot is elérte, de a tervezgádkodás szabályozása és a cenzúra továbbra is mindent meghatározott.

A szocialista átszervezés és koncentráció következtében lassan elhalt a több, mint 110 éve kialakított és folytatott üzleti gyakorlat a könyves szakmában, Lipcse fokozatosan háttérbe szorult, a keleti blokkon belül a varsói könyvvásár is megelőzte, a könyvkiadás terén Nyugaton pedig számos neves kiadó (Rowohlt [Hamburg], Springer [Berlin, Heidelberg], Langenscheidt [Berlin]) működött. A lipcsei bizományos könyvkereskedelem a 60-as és 80-as években hullámvölgyeket és hullámhegyeket élt meg, váltakozva. A Lipcse „könyvváros” elnevezést továbbra is használták propaganda célokra, ám már valós tartalom nélkül, sőt még ilyen feliratú neonreklámokat is terveztek. Németország újraegyesítése után a szocialista tervezgátságot kellett piacgazdasággá átalakítani, a főszereplők a vagyonekezelők és a felszámolók voltak, akik vagy privatizáltak, vagy szanáltak, ők teljesítették be a könyvváros sorát. Lipcse elvesztette vezető pozícióját, 2010-ben a kiadott könyvek számát tekintve a 14. helyen állt, több más város, így München, Berlin, Stuttgart, Frankfurt am Main és Köln mögött. Keiderling konklúziója kiábrándító, ma már semmiképpen nem állítható vissza a könyvváros történetileg kialakult fogalmának használatára. Egyrészt, mert ma már nem rendelkezik a város azzal a logisztikai központ-szereppel, nincs meg a városon belül az az összefüggő városrész, ami ezt lehetővé tette, másrészt a kis és közepes cégeknek nincs lehetősége a logisztikán belül egyenrangúan részt venni. Mindez tehát a történelem része, de Keiderling könyvének mégis pozitív a végkicsengése: Lipcse a könyvvásárt – ha szűkebb keretek között is – de továbbra is megrendezi.

Thomas Keiderling kötete tudományos alappal íródott, gazdagon illusztrált, a szerző minden állítását számadatokkal érzékelteti és hatalmas szakirodalmi ismeretről tesz tanúbizonyságot. A Lipcse könyves múltjára fókuszáló dolgozat azonban számos helyütt ad betekintést más német városok könyvtörténetébe is,

így a kiválasztott város jelentőségét mindvégig történeti kontextusban láttatja. Thomas Keiderling munkája nemcsak rendkívül adatgazdag szakmai kézikönyv, hanem tankönyvként is használható.

RÓZSA MÁRIA

Révész Emese, Kép, sajtó, történelem – Illusztrált sajtó Magyarországon 1850–1870 között, Budapest, Argumentum Kiadó, Országos Széchényi Könyvtár, 2015, 482 p.

A 19. századi médiaforradalom során a társadalom, a gazdaság és a kultúra jelentős változáson ment keresztül, melyekben jelentős szerepet játszottak az információáramlás új eszközei. A század politikai-társadalmi és kulturális vívtainak színtere, a sajtó ment át a legnagyobb változáson, amit a képek megjelenése okozott. Ezeket a korban a jelen és a múlt legfontosabb közvetítőiként tartották számon. A képes sajtó révén kialakult az a modern képkorszak, melyben a szavak mellett a képeknek is meghatározó szerepük volt. A fotó, a plakát és a képes sajtó ereje együttesen törte át a magas művészet és a populáris kultúra közötti határokat, amit a 19. század legfontosabb eseményei: az urbanizáció, a polgárosodás, a polgári vélemény nyilvánítás szabadsága, a tudás megszerzésének egyre nagyobb lehetősége, az analfabéták számának jelentős csökkenése, az utazás és áruszállítás modernizációja valamint a képtermetel strukturális átalakulása mind elősegítették.

A legkorábbi szöveg közé illesztett fametszetes ábrák már az 1500-as években kiadott újságlevelekben és röplapokban is megjelentek. Ezeknek elsődleges „feladata” az analfabéták számára való hírközlés volt. Tömeges megjelenésük kezdetei a reformáció vallásháborúinak idejére tehető, és a későbbiekben is főként a hadi eseményekhez kötődtek, mint pl. a török háborúk. A lapokban emellett helyet kaptak pl. a különféle aktuális közéleti eseményekkel kapcsolatos, valamint csatajeleneteket, gyilkosságokat és udvari ceremóniakat megörökítő ábrázolások, vagy éppen természeti katasztrófák és démoni események illusztrációi. Példányszámuk már a 16. század elején elérte a több ezret,